

YAKUT ŞAMANİZMİNDEKİ İJÄ KİL

Abdülkadir İnan

Yakut (Saşa) şamanizmini tetkik eden etnografların ve din tarihçilerinin dikkatini çeken ıstıahlardan biri *ijäkıl* ıstıahıdır. Bu kelimenin harfi harfine manası «ana-hayvan» demek olmakla beraber Yakut şamanizm *ijäkıl* ne iradê ettiği şimdiye kadar kesin olarak hâliedilmiş değildir. Garp âlimleri bu ıstıahı W.L. Seroşevskiy'nin tetkiklerinden öğrendiler. Seroşevskiy Yakut ülkesinde ve Yakut kavminde gördüklerini çok iyi tespit etmekle tanınan bir etnograf isede turkolog olmadığı için ıstıahlarını iyi izah edemediği Yakut dili ve diniyyati mütchassıslarınca iddia edilmektedir¹. 'İje kıl' ıstıahını 'ije kıla' şeklinde tesbit etmesi de bu iddianın haklı olduğunu gösterecek mahiyettedir.

Biz bu yazımızda 'ije-kıl'ın mahiyetini ve totem kültü ile alakası olup olmadığını izah etmek iddiasında değiliz; maksadımız, bu meseleyi izaha yardım edebileceğini düşündüğümüz bazı malzemeye işaret etmekten ibarettir.

Yakut şamanizmini inceleyenlerin (Seroşevskiy, Troçşanskiy İonov, Pekarskiy, Yastremskiy, Vasilyev v.b) tesbit ettikleri malzeme dikkatle gözden geçirilir ve başka Türklerin folklor malzemesiyle mukayese edilirse bu Yakut ije kılının daha XI. asırda Mahmud Kâşgarî'nin kaydettiği «peri-eş» ve bu günkü Kazar-Kırgızların «arvak-eş» dedikleri «hayvan-ruh» ile çok yakın ilgisi olabileceğini tahmin etmek mümkündür.

Yakutların inançlarına göre 'ije kıl'ın ölümü şamanın ölümü demektir. İki rakip şamanın ije kıl'ları bir biriyle mücadele ederler, ije kıl'ın başına gelen şamanın da başına gelir. İje kılı mağlup olan şaman rakibine mağlup olur. Bu «hayvan-eş» ler hakkındaki inanç Yakutlara mahsus değildir. Bu «eş-ruh» lar **«e-mücadeleleri» Sagay**

kamlarından Topçan adlı bir şamanın Katanov tarafından 1889 yılında tesbit edilen menkıbesinde tasvir edilmektedir. Bu menkıbeye göre «Sır ırmağında 55 yıl önce Topçan adlı bir kam vardı. Bu kam bir gün âyin yaparken gördü ki Kezek Tağ denilen dağın tepesinde biri gök, biri kara boğanın (Kezek Tağın üstünde pir kök, pir kara puğa) bir birine toş vurarak kavgâ ediyorlar. Gök boğa kara boğayı son çerece yormuştu. Bunu gören Topçan gök boğayı vurdu, gök boğa yere yuvarlandı ve kurt suretine girip şimale doğru kaçtı. Gök boğa-kam Kecük, kara boğa ise kam Topçan idi⁴. Bu menkıbedeki iki boğa iki şamanın «hayvan suretinde tecessüm eden eş» leridir ki Yakut şamanizmindeki 'ije kıl'ın benzeridir. Menkıbenin sonunda Kecük şamanın **«e»** hadîseyi mütâakıp yaralanarak yatağında yattığı söylenmektedir.

Müslüman Türklerden Kazak-Kırgızların en son müstekil hanlarından II. Abılay (1771-1783) han menkıbesinde bu «tecesüm eden ruh-eş» efsanesine rastlıyoruz. G. Potanın tarafından tesbit edilen menkıbeye göre «Abılay'ın serdarlarından Ciydebay bahadır Abılay'ın yaptığı bütün seferlere iştirak ederdi. Askerler her zaman onun önünde bir kızıl tilkinin rehberlik ettiğini görürlerdi. Bu tilki onun «arvağ»ı idi⁵. Bir gün Abılay ona «arvağımı bana göster» dedi. Ciyde-

4 W. Radloff-Katanoff. Proben, IX, 309—310 (metin), 228 (tercüme).

5 Kazakça 'arvak', arapça 'ruh'un cemidir. Bu kelimenin eski türkçede 'afsun, sihrî kuvvet manasına gelen 'arbağ' kelimesine benzediği için yayılmış olsa gerek; Kazak dili 'ruh' kelimesini bilmez, fakat 'arvak'ı bilir.

bay bahadır Abılay'ı bir dağın tepesine çıkardı, kendisi de aşağıya indi. Abılay dağın aşağısında bir kızıl tilki gördü.⁹ Birdenbire havada bir kartal peyda olup bu tilkiye saldırdı ve yere serdi. Ciydebay bahadır Abılay'a «ne gördün?» dedi, Abılay gördüklerini anlattı. Ciydebay «işte o tilki benim arvağım idi, kartal ise senin arvağındır. Senin arvağın benimkinden güçlü» dedi¹⁰. Bu menkıbeden açık görülüyor ki eş (ijä kıl) yalnız şamanlara mahsus değil, fakat büyük kimselerde de bulunduğu inanılırdı.

Mahmud Kâsî'nin 'es' kelimesini «es sahip (ar)»¹¹.

olsa gerektir. İptidai şamanizm devrinde bu «eş»ler Yakut şamanizmindeki ije kıl gibi telâkki edilmiş olacaktır.

Altay şamanizminde 'yula' denilen ruh ije kıl'ın bir varyasyonu olsa gerektir. V. A. Anohinin verdiği malumata göre 'yula' insanın veya hayvanın eşidir. Yula cesetten ayrılıp müstekil yaşayabilir.⁹

Yukarıda naklettiğimiz Topçan şamanın menkıbesine benzeyen bir menkıbe Karaca Ahmet oğlu Hacı Tuğrul iler sultan Hacım hakkında da söylenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Güvercin olan Sultan Hacımı yakalamak için Hacı Toğrul doğan olup havaya ağmıştır¹⁰.

Kahramanların «suret değiştirmeleri (hayvan, ağaç ve saire şekline girebilmeleri), «canlarını bir hayvan, bilhassa kuş suretinde saklamaları» bütün kavimlerin masallarında rastlanan cihanşumul bir motiftir. Hayvanla ilgili olan bu gibi inançların ve masal motiflerinin totem kültürüyle alakası olup olmadığı ve umumiyetle menşeleri meselesi henüz kat'i olarak halledilmis değildir. Yakutların

dergisi, c. XV, sayı 89, s. 395.

¹⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yanus Emre*, s. 71.